

**İKİ KUŞATMA, İKİ KOMUTAN:
PLEVNE (1877) VE KUT'ÜL-AMARE (1915-1916),
GAZİ OSMAN PAŞA VE
TÜMGENERAL C.V.F. TOWNSHEND**

İsmet ÜZEN*

ABSTRACT

**TWO SIEGE, TWO COMMANDER:
PLEVNA (1877) AND KUT-AL-AMARA (1915-1916),
GAZİ OSMAN PASHA AND MAJOR-GENERAL C.V.F. TOWNSHEND**

The defence of Plevna was an extraordinary one which has never been seen before and it filled with admiration the world. Therefore, it was inspired by commanders who were under sieges during the post-Plevna era. For example, General Townshend, who was the defender of Kut-al-amara in the First World War, made a similar defence of Plevna. He referred to the defence of Plevna and Gazi Osman Pasha 11 times in his memory. In this study, defences of Plevna and Kut-al-Amara and their conditions have been compared. The main subjects of comparison are as following: Geography, strategy and tactic, siege, relief force, matter of withdrawal from town, proposal for surrender, propaganda, desertions, lack of food, expensiveness and black market, sickness, wounding himself and committing suicide, visiting for the wounded, sortie, meeting of the victors and the defeated, captivity and back to home. The comparison of these two defences has led us to some common results.

Keywords: Plevna, Kut-al-Amara, Siege, Gazi Osman Pasha, General Townshend.

Giriş

Plevne ve Kut'ül-amare şahit oldukları savaş döneminde ün kazanmış 2 kasabadır. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı ve I. Dünya Savaşından önce dikkat

---

* Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Ün. Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ÇANKIRI, ismetuzen@mynet.com.

çekmeyen iki kasaba iken, adı geçen savaşlarda yaptıkları savunma ve maruz kaldıkları kuşatma nedeniyle daha sonra tarih içinde unutulmayacak birer şöhret kazandılar. Kuşatmaların birbirine benzer yanları vardır. Kut'ül-Amare'yi Plevne ile kıyaslamamızın sebebi, Kut'ül-Amare'yi savunan Tümgeneral C.V.F. Townshend'in hatıratında 11 kez Plevne'ye atıfta bulunması ve örnek alması¹ ile Türklere karşı kasabayı Plevne düzeyinde savunacağını ifade etmesindedir². General Townshend'in Plevne savunmasından çok etkilendiği yazdıklarından anlaşılmaktadır. Fakat bir farkla o esir düşmeyeceğini ve kurtulacağını düşünmüştür. Kıyaslama yaparken askerî yayınların yanında hatıralardan da yararlandık. Askerî harekât dışındaki bilgileri özellikle kuşatmada geçen günlük yaşama dair bilgileri diğer bir ifadeyle savaşın diğer yüzünü hatıralarda bulabiliyoruz. Bu anlamda, kıyaslama yaparken, kuşatmada bulunanların hatıraları çok yardımcı olmuştur.

Kıyaslamaya geçmeden önce, ilk olarak Plevne'nin sonra da Kut'ül-Amare'nin savaşın başından tam kuşatmaya sahne olduğu zamana kadar olan süreç hakkında kısaca bilgi vermekte fayda vardır.

1856 Paris Barış Antlaşması ile kurulan Avrupa siyasî dengesi, Almanya'nın Avusturya ve Fransa'ya mağlup etmesi ve 1870'de siyasî birliğini sağlaması ile bozulmuştu. Geçen 25 yılda kurulan Avrupa siyasî yapısı, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı korumuştur. Şimdi ise Avrupa'daki denge yeniden şekillenmişti. Temmuz 1875'de Osmanlı sınırları içinde başlayan Hersek isyanı yeni bir dış müdahaleyi doğurmuş ve bu arada Bulgarlar da isyan etmişti. Temmuz 1876'da Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ama (Gazi) Osman Paşanın yönettiği Türk ordusu karşısında Sırp lar yenilgiye uğramıştı. Bu gelişmeleri İstanbul (Tersane) Konferansı ve Londra Protokolü izlemiş ama alınan kararlar, Osmanlı Devleti tarafından egemenlik haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle kabul edilmemişti. Rusya'nın etkili bir dış politika izlemesi sonunda Osmanlı Devleti yalnız bırakılmış, Rusya, Romanya

¹ C.V.F. Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, Tercüme: Tarih-i Askerî-i Osmanî Encümeni, Sad. Recep Ahıskalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.20, 265, 360, 362, 448, 450, 453, 547, 569, 570.

² Townshend, **a.g.e.**, s.448, 453.

sınırlarından asker geçirmek için Romanya ile anlaşmıştı. Rusya'nın 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle resmen savaş başlamıştı³.

Rusya ile savaş başladıktan sonra, Plevne'nin 12 Eylül 1877'ye kadar kısmî kuşatılması sürecine kısaca bakılacak olursa: 19 Temmuzda Vidin Komutanı (Gazi) Osman Paşa Mürettep Kolordu ile (12-14.000 kişi) Plevne'ye geldi. 20 Temmuzda 13.000 kişilik bir Rus tümeninini saldırısını başarısızlığa uğrattı⁴. Müşir Mehmet Paşa Tuna Orduları Komutanlığına, Müşir Süleyman Paşa da Plevne ve çevresindeki kuvvetlerin komutanlığına atandı. Böylece cephede 3 komutan ve 3 başlılık doğdu. Hepsi saraya karşı sorumluydu⁵.

30-31 Temmuz 1877 tarihlerinde İkinci Plevne muharebesi denilen muharebede 24.000 piyade, 2.200 süvari ve 140 top kuvvetine sahip Ruslara karşı Türk kuvveti 19-20.000 kişi idi. Ruslar üstünlük sağlayamadığı gibi büyük bir bozguna uğradı ve geri çekildi⁶.

7-12 Eylül 1877 tarihlerinde 3. Plevne muharebesi denilen muharebede 65.000 Rus ve 31.000 Rumen askerle toplam 96.000 kişi, 20.000 süvari ve 485 topa sahip Rus kuvvetine karşılık Türk kuvveti 40.000 asker ve 80 top idi. Muharebe Türklerin galibiyeti ile sonuçlandı⁷. 3 yenilgiden sonra Ruslar Plevne'yi tam kuşatma ile ele geçirmeye karar verdi. Talat'a göre, Rus kuşatması 24 Ekimde başladı ve 29 Ekimde tamamlandı⁸. Bu tarihi başlangıç kabul edersek Plevne'nin tam kuşatması huruç hareketine kadar (10 Aralık) 47 gün sürdü. 19 Temmuz-10 Aralık 1877 arasındaki Plevne savunması 144 gün sürdü.

Kut'ül-Amare'ye gelince: Birinci Dünya Savaşı başında İngilizler, Osmanlı Devleti ile savaşa girmek ihtimaline karşılık Eylül 1914'ten itibaren

³ H. Hikmet Süer, **1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.5-13; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, **Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s.15-19; Metin Hülâgü, **Gazi Osman Paşa**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, s.44-57.

⁴ Süer, a.g.e., s.154-170; Talat, **Plevne Savunması**, Çev. Talat Yalazan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s.8-12; **Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması**, s.32.

⁵ Süer, a.g.e., 171-173; Talat, a.g.e., s.13-14.

⁶ Süer, a.g.e., s.219-252; Talat, a.g.e., s.15-25.

⁷ Süer, a.g.e., s.360-412; Talat, a.g.e., s.43-69.

⁸ Talat, a.g.e., s.87.

Irak'ı işgal etmek üzere hazırlıklara başladı. Hazırlanan birlikler 16 Ekimde Bombay'dan hareket etti ve 23 Ekimde Bahreyn adalarında toplandı. İngiltere'nin 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilanıyla Irak cephesindeki muharebeler başladı. Ertesi gün 6. Tümen den oluşan Hint Sefer Kuvveti "D" Şattularap yakınında karaya çıktı. 22 Kasımda Basra ve 9 Aralıkta Kurna işgal edildi⁹. Tümgeneral C.V.F. Townshend 22 Nisan 1915'te 6. Tümenin komutasını devraldı. Bu arada Hindistan'da ve Londra'daki karar vericiler Bağdat'ın ele geçirilmesinin Çanakkale'deki İngiliz başarısızlığına karşı Orta Doğuda İngiliz prestijini artırmada önemli bir katkı sağlayacağını düşünüyordu. Sonuçta, Eylül 1915'te General Townshend'e Kut'ül-Amare'yi işgal emri verildi. Türklerin kesin sonuçlu bir muharebeyi kabul etmemesi ve kasabayı boşaltması üzerine İngilizler 29 Eylülde Kut'ül-Amare'yi işgal etti. 24 Ekim 1915'te Bağdat'ın ele geçirilmesi için harekete geçme kararı verildi. Özellikle Siyasî İşlerden Sorumlu Subay Sir Percy Cox, Townshend'e eğer Bağdat'a girerse İstanbul'a girmek kadar eş anlamlı olacağını ve bu haberin etkisinin tüm Asya'ya yayılacağını söyledi¹⁰. Noel'de Bağdat'ta olmak slogan haline geldi¹¹. Townshend, 20 Kasımda Selmanıpak'a doğru ilerledi. 22 Kasımdaki Selmanıpak muharebesinde ağır kayıplara uğradı ve Türk takibi altında Kut'ül-Amare'ye doğru çekildi. 3 Aralıkta Kut'ül-Amare'ye vardı. Takviyelerin geleceğini umarak Kut'ül-Amare'de kalmaya karar verdi. Yaklaşan Türklere karşı kasabada savunma tedbirleri aldı. Kasabada, 8.893 İngiliz ve Hintli subay ve er ile 3.500 Hintli hizmetli vardı. Bundan başka Kasabada 5-6.000 yerli nüfus ve Selmanıpak muharebesinde esir alınan 1.500 Türk de vardı¹². Türk kuşatması 7 Aralık 1915'te tamamlandı ve 29 Nisan 1916'da kasabadaki İngilizlerin teslim olmasıyla sona erdi. 7 Aralık-29 Nisan tarihlerini esas alırsak Kut'ül-amare'nin hem kuşatması hem de savunması 144 gün sürdü. Şimdi kıyaslama konularına geçebiliriz:

⁹ F. J. Moberley, *The Campaign in Mesopotamia 1914-1918*, Vol.1, The Imperial War Museum, London 1997, s.1-131.

¹⁰ Townshend, *a.g.e.*, s.73-153.

¹¹ Ronald Millar, *Death of an Army: the Siege of Kut 1915-1916*, Houghton Mifflin, Boston 1970, s.3.

¹² Townshend, *a.g.e.*, s.366.

Coğrafya

Plevne, doğal savunma koşulları bulunmayan açık bir arazide etrafi tepelerle çevrilidir. Savunmaya elverişli olmamasına rağmen Niğbolu-Ruşçuk-Sofya-Tırnova ve Filibe'den gelen önemli yollar burada birleşiyordu¹³.

Kut'ül-Amare ise Dicle nehri kenarında kurulmuş, 3 tarafı nehirle çevrili bir kasabadır. Etrafındaki arazi düz ve geniştir. Etrafta bitki yoktur¹⁴. Türk kuşatması sırasında 3 tarafı suyla çevrili oluşu, nehrin bol su taşıması savunmada kolaylık sağlamışsa da nehirden yeterli geçiş vasıtalarına sahip olmayan İngilizlere kasabadan bu yönde bir çıkış imkânı vermemiştir.

Strateji, Taktik, Kuşatma

Rusların Plevne'yi ele geçirmeden güneye ilerlemeleri imkânsızdı. Sofya üzerinden boğazlara doğru ilerlemek, ancak Plevne'ye sahip olmakla mümkün olabilirdi. Ruslar Edirne'ye yürürken, (Gazi) Osman Paşa ve ordusunu sağ kanatlarında başboş bırakamazlardı¹⁵. Bu yüzden önce Plevne'nin ele geçirilmesi lazımdı.

Rus Başkomutanlığı Eylül 1877'deki 3. yenilgiden sonra saldırı taktiğinden vazgeçti. Büyük saldırılardan vazgeçerek, mevcut ve gelecek takviye kuvvetlerle Plevne'yi tamamen kuşatmaya karar verdi¹⁶. Bunun için Sivastopol'u savunan General Todleben'e başvurdu. 27 Eylülde Çar kendisine Plevne savunmasını çökertme görevini verdi. General Todleben büyük saldırılar yerine, sıkı bir kuşatma sonunda Plevne'nin teslim alınması taktiğini savunuyordu. Bundan sonra Ruslar bazı saldırılarda bulundu ise de bunlar taciz niteliğindedi¹⁷. Ruslar üstün süvari kuvvetleriyle Plevne'yi Sofya'ya bağlayan ikmal yollarını tamamen kesti¹⁸. Böylece Plevne için ikmale açık bir yol kalmadı.

¹³ Süer, a.g.e., s.28; Talat, a.g.e., s.1; Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması, s.23-24.

¹⁴ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914-1918, C.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979, s.362-363.

¹⁵ Hülagü, a.g.e., s.78.

¹⁶ Süer, a.g.e., s.413 ve 452

¹⁷ Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması, s.44; Hülagü, a.g.e., s.110.

¹⁸ Süer, a.g.e., s.453; Talat, a.g.e., s.70.

Townshend, Kut'ül-Amare'nin elde tutulmasıyla Türklerin Dicle nehrinden güneye doğru yapacağı harekâtın önünü keseceğini, böylece Türklerin Irak'ın güneyini ele geçirmelerine engel olacağını, Irak'a, rahatça takviye kuvvetlerinin gelmesini sağlayarak İngiliz Irak Ordusu Komutanı General Nixon'a zaman kazandıracığını ve bu kuvvetler sayesinde kuşatmadan kurtulacağını düşünüyordu¹⁹.

Yine, Anadolu'dan takviye kıtalar getirilmesi için Türklere vakit kazandıran Osman Paşanın Plevne savunması gibi yaklaşık 5 ay devam eden Kut'ül-Amare savunmasının da, daha sonra Bağdat'ı işgal etmek için Hükümetine 120.000 kişilik büyük bir kuvveti Irak'ta toplaması için zaman kazandırdığını²⁰ ve 5 aylık direnişten sonra İngilizlerin artık Irak'tan çıkarılması meselesinin ortadan kalktığını iddia eder²¹.

25 Aralığa kadar yapılan başarısız saldırılar Türklere Kut'ül-Amare'nin kolayca ele geçirilemeyeceğini gösterdi. Bunun üzerine büyük saldırılardan vazgeçildi ve şehrin kuşatma sonunda teslim olmaya zorlanmasına karar verildi. Türkler, Kut'ül-Amare'yi kuşatmış olmakla beraber önceliği kasabanın düşürülmesine değil, daha güneyden gelmekte olan İngiliz Kurtarma Ordusu'nun durdurulmasına verdi²². Ancak bu şekilde uzun muharebelerden ve İngiliz Kurtarma Ordusunun saldırı gücü Türkler tarafından kırıldıktan sonra, açlıktan dolayı iyice çaresiz kalan Kut'ül-Amare garnizonu teslim olmak zorunda kaldı. Ruslar Plevne'de tam kuşatma süresince, Türkler Kut'ül-Amare'de Aralık sonundan itibaren ciddi saldırılara girişmese de kuşatılanları az veya çok oranda top atışları ve tüfek ateşleriyle taciz etmişlerdir.

Görüldüğü üzere, belli bir aşamadan sonra Rusların Plevne'de, Türklerin Kut'ül-Amare'de uyguladıkları taktik aynı idi. Fakat bir farkla. Plevne savunması 144 sürmekle beraber asıl kuşatma 47 gün sürmüş, Kut'ül-Amare kuşatması ise 144 gün sürmüştü. Tam kuşatmaya maruz kalma yönüyle Kut'ül-Amare belirgin bir üstünlüğe sahiptir.

¹⁹ Townshend, a.g.e., s.359-360.

²⁰ Townshend, a.g.e., s.20.

²¹ Townshend, a.g.e., s.40.

²² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914-1918, s.462.

Kurtarma Ordusu

Türkler ve İngilizler savunma ve kuşatma halinde olan Plevne ve Kut'ül-Amare'deki birliklerini takviye veya kurtarmak için yardımcı kuvvetler göndermek zorunda kalmıştı.

Türkler 19 Temmuzdaki Birinci Plevne Savaşından 12 Eylülde biten Üçüncü Plevne muharebesine kadar 2 ay boyunca çok fazla bir engele takılmayarak gerekli takviyeleri almayı başardı. 24 Ekim'e kadar zorlukla da olsa bir miktar yardım almaya devam etti. 17 Eylülde Ferik Ahmet Hıfzı Paşa komutasındaki yardım kuvvetleri (9.000 asker ve 500 araba) Orhaniye'den Plevne'ye hareket etti. Yolda Ruslarla mücadele ederek 24 Eylülde Plevne'ye girdi. Orhaniye Kumandanı Ferik Şevket Paşa komutasındaki yardım kuvvetleri ise 5 Ekimde Orhaniye'den Plevne'ye doğru yola çıktı. Yolda bir Rus saldırısına uğramayan bu kuvvet 8 Ekimde Plevne'ye ulaştı. Ferik Şevket Paşa, Osman Paşaya Padişahın 22 Eylül tarihli "Gazilik" unvanı veren telgrafını da getirmişti. Şevket Paşa 9 Ekimde geri döndü²³. Plevne'ye ulaşan erzak ve cephane arabalarıyla yaralılar Sofya'ya gönderildi²⁴.

Plevne için asıl kurtarma ordusuna 24 Ekimden sonra ihtiyaç duyulmuştu. Yardıma geleceği umulan Mehmet Ali Paşa kuvvetleri General Gurko kuvvetlerini aşamamış, üstelik yenilmiş ve bekleneni yapamayacak duruma düşmüştü²⁵. Son güne kadar Plevne'de şöyle bir umut vardı: "*Nasıl olsa imdat ordusu günün birinde gelecek*" ve Ruslar mağlup edilecektir.²⁶

Kut'ül-Amare'ye gelince; Townshend'in, 5 Aralıkta Ordu Kurmay Başkanından aldığı telgrafta, kendisinin kurtarılması için her yola başvurulduğu ve 2 ay içinde bunun başarılacağı bildiriliyordu. Fakat Townshend bu süreyi çok fazla buldu²⁷. Yine de Kut'ül-Amare'deki İngilizler, 12. Hint Tümeni Komutanı

²³ Talat, a.g.e., s.75-82; Süer, a.g.e., 453-458; İbrahim Edhem, **Plevne Hatıraları**, Haz. Seyfullah Esin, Tercüman, İstanbul 1979, s.58; Hülagü, a.g.e., 185-188; Von Herbert, **Plevne Meydan Muharebesi**, Çev. Nurettin Artam, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, s.201.

²⁴ İbrahim Edhem, a.g.e., s.59; Herbert, a.g.e., 206.

²⁵ **Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması**, s.45.

²⁶ Herbert, a.g.e., s.236.

²⁷ Townshend, a.g.e., s.359-360;

General Fenton Aylmer'in Ocak ortasında kendilerini kurtaracağını umuyordu²⁸. Fakat General Aylmer, Türklerle yaptığı 7 ve 13 Ocak muharebelerinde (Şeyh Sa'd ve Birinci Felâhiye muharebeleri) 6.000'den fazla ölü ve yaralı verdi. Elinde işe yarar 9.000 muharip kalması ve şiddetli yağmurlardan savaş alanının bataklık haline gelmesi yüzünden yeni bir saldırıyı ertelemek zorunda kaldı²⁹. 24 Ocaktaki el-Hanna muharebesinde de başarısızlığa uğradı. Bunun üzerine, Townshend askerlerine yayınladığı 26 Ocak tarihli bildirisinde, 15 Şubata kadar kurtarılmayı umduğunu, niyetinin Plevne savunması gibi şanlı bir savunma yapmak olduğunu anlattı³⁰. Aylmer'in 8 Marttaki (Sabis muharebesi) başarısızlığı ve 14 Martta Dicle'nin taşmaya başlaması İngilizlerin yakında gelecekte kurtarılma umutlarını yıldı³¹.

General Aylmer'in yerine atanan General Gorringe de 9 Nisan 1916'daki 3. Felâhiye Muharebesinde başarısızlığa uğradı³². Türk kuşatmasının yarılammaması üzerine İngiliz uçakları 15 Nisanda havadan çuvallarla erzak atmaya başladı. Hava desteği Kut'ül-Amare'ye 4 gün daha dayanma imkânı verdi. Fakat bu girişim Kut'ül-Amare'deki nüfusu beslemeye yetecek kadar etkili değildi³³. 22 Nisanda General Gorringe'in diğer bir kurtarma girişiminin (4. Felâhiye Muharebesi) başarısızlığı artık son umutları tüketti. Son çare olarak 24 Nisan gecesi nehir yoluyla 270 ton erzak taşıyan bir geminin (*Julnar* gemisi) gönderilmesine karar verildi. Bunun da Türklerin eline geçmesi son kurtarma girişimi oldu. İngiliz Hükümeti'nin onayı üzerine, Türklerle süren görüşmeler sonunda Kut'ül-Amare 29 Nisanda teslim oldu³⁴.

Plevne'de Türkleri, Kut'ül-Amare'de İngilizleri kurtarmak için bir takım gayretlerin olduğu görüldü. Ancak gayret sözü Plevne için zayıf kalmıştır. Çünkü savaşı Saray'dan yönetme politikası, devlet yöneticileri ve ordu

²⁸ Nikolas Gardner, "Sepoys and the Siege of Kut-al-Amara December 1915-April 1916", *War in History*, 11/3, 2004, s.314.

²⁹ Townshend, *a.g.e.*, s.413 vd.

³⁰ Townshend, *a.g.e.*, s.453-455.

³¹ Gardner, *a.g.m.*, s.319.

³² Townshend, *a.g.e.*, s.544-554.

³³ Townshend, *a.g.e.*, s.559-560; C. H. Barber, *Besieged in Kut and After*, William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1918, s.221-222; W. J. Blackledge, *The Legion of Marching Madmen*, Sampson Low, Marston & Co., Ltd., London 1936, s.164.

³⁴ Townshend, *a.g.e.*, s.573 vd.; Moberley, *a.g.e.*, Vol.II, s.435 vd.

kumandanları arasındaki kıskançlık ile kendi başına bağımsız davranan diğer komutanlar arasındaki anlaşmazlıklar Plevne'ye gereken yardımın yapılmasını engellemiştir³⁵. Özellikle Gazi Osman Paşanın Ruslara karşı 3 muharebeyi kazanması, bunun sonunda "Gazilik" unvanı alması ve ününün yayılması diğer komutanların kıskançlıklarını arttırmış ve kendisinin Plevne'de yalnız bırakılmasına yol açmıştır³⁶.

Herbert bu durumu ilginç kelimelerle izah etmiştir: Genellikle, savaş alanından uzakta koltuğunda oturan "hokka ve kalem adamları", savaşın bütün sıkıntısını çeken ve "fedakârlık gösteren kılıç ve tüfek adamlarının işlerini bozar."³⁷

İngilizler, Kut'ül-Amare'yi kurtarmak için çok uğraştı. Kaynaklarında, Plevne olayında görülen kıskançlık ve yalnız bırakma konusuna rastlamadık. Tüm gayretlere rağmen yine istenen sonuç alınamadı. İngiliz Kurtarma Ordusu, Kut'ül-Amare'de kuşatılmış olan 6. Tümeni kurtarmak için 6 Ocak-22 Nisan arasında, 6. Tümenin 2 katı, yaklaşık 21.973 kişi kayıp verdi³⁸.

Kasabadan Çekilme Konusu

Her iki komutan savunma şartlarının kötüleşmesi üzerine üstlerine kasabayı terk etme izni istemiştir. Plevne için bu imkân zamanında bütünüyle varken, Kut'ül-Amare için bu şans tüm ordu için değil sadece seçilmiş bir kısım içindi ve başarılı olup olmayacağı da belli değildi. Yani Kut'ül-Amare'deki İngiliz tümeninden 500-600 kişinin kara kuşatması nedeniyle bir gemiyle ayrılması önerisi ortaya atılmıştı.

Osman Paşa 6 Ekimde Orhaniye'ye yakın bir noktaya çekilme izni istemişse de bir cevap alamadı. İkinci telgrafında çekilme izni yoksa Plevne-Orhaniye ikmal hattının açık tutulmasını ve kış yaklaştığı için 30.000 elbise gönderilmesi istedi. Gelen cevapta Plevne'yi terk etmenin uygun olmadığı

³⁵ Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması, s.31.

³⁶ Hülagü, a.g.e, s.194-195.

³⁷ Herbert, a.g.e, s.206.

³⁸ E. Candler, *The Long Road to Baghdad*, Vol.I, Cassell and Company Ltd., London 1919, s.212; A.J. Barker, *The Bastard War: The Mesopotamian Campaign of 1914-1918*, The Dial Press, New York 1967, s.229.

belirtiliyordu. Padişah, nihayet 14 Kasım 1877'de Gazi Osman Paşaya çekilme iznini verdi ise de artık çok geçti³⁹.

Townshend 16 Nisan'da yani kaçınılmaz sona yaklaşıldığı bir sırada Ordu Komutanına gönderdiği gizli ve özel bir telgrafta Hükümete, en yararlı 500-600 kişiyi *Sumana* gemisine bindirerek kuşatma hattını nehir yoluyla yarıp, yardım kuvvetlerine katılmayı teklif etmişti. Bu çıkış hareketinden sonra Kut'ül-Amare'de 8.000 kadar kuvvet kalacaktı⁴⁰. Kasabada kalan kuvvetler, bir tugay kumandanının emri altında Türklerle görüşmeye girişecekti⁴¹. 17 Nisanda alınan cevapta, Ordu Komutanının son çare olarak teklifi uygun görmeye ve onaylamaya hazır olduğu, fakat Kut'ül-Amare'de kalacak kuvvetlere kendisinin komuta etmesinin uygun olduğu, zorunlu olmadıkça bu projenin uygulanmayacağı belirtiliyordu⁴².

Teslim Olma Teklifleri

Kuşatma altındaki düşmanın teslim olması çağrılarını kuşatmalarda sık rastlanan bir durumdur.

25 Ekimden sonra Plevne için artık hiçbir yerden yardım alma imkânı kalmamıştı. Avrupa Rus Orduları Başkumandanı Nikola 31 Ekim 1877 tarihli mektubunda fazla kan dökülmesine engel olmak için Gazi Osman Paşanın teslim olmasını istedi. Gazi Osman Paşa da buna ret cevabı verdi⁴³.

Kut'ül-Amare'ye ilk teslim olma teklifi 7 Aralıkta yani kuşatmanın tamamlandığı tarihte Türk Ordusu kumandanı Nurettin Bey tarafından yapıldı. Nurettin Bey, boş yere kan dökülmesini engellemek için Townshend'den kasabanın teslim edilmesini istedi. Bu erken teklife ret cevabı aldı⁴⁴. Daha sonra, Nurettin Beyin yerine atanan Halil Paşa 10 Martta gönderdiği mektupta İngiliz Kurtarma Ordusunun başarısız olduğu, kasabanın kurtulma imkânının

³⁹ Süer, a.g.e., 454 ve 479; Mahmud Celeleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, Haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1983, s.470.

⁴⁰ Townshend, a.g.e., s.557-559; Millar, a.g.e., s.235-238.

⁴¹ Townshend, a.g.e., s.542.

⁴² Townshend, a.g.e., s.561.

⁴³ Süer, a.g.e., s.477-478; Talat, a.g.e., s.91-92; İbrahim Edhem, a.g.e., s.83-84; Herbert, a.g.e., s.223-224; Mahmud Celeleddin Paşa, a.g.e., s.481.

⁴⁴ Townshend, a.g.e., s.379.

kalmadığı, erzak sıkıntısı çekildiğinin anlaşıldığı gerekçeleriyle Kut'ül-Amare'nin teslim olmasını istedi. Townshend de ret cevabı verdi⁴⁵.

Propaganda

Kuşatmanın uzun süreceği ve yakın hedefe ulaşmayı engelleyeceği düşüncesiyle kuşatmayı gerçekleştirenler propagandaya başvurarak savunmanın kısa sürede çökmesini sağlamaya çalışmıştır. Böylece, özellikle savunuların moralinin bozulması, sabır ve dirençlerinin kırılması ve kuşatılmış yerden firarların sağlanması amaçlanmıştır.

Plevne'de, 23 Kasım sabahı bir ileri karakolun yakınındaki bir direğin tepesine Ruslar tarafından asılmış bir yafta görülmüş ve aldırılarak Gazi Osman Paşaya verilmişti. Bir iki saat sonra Ruslar aynı direğe bir yafta daha asmışlardı. Yaftada "*Kars alındı. Muhtar Paşa ordusu⁴⁶ teslim oldu. Etrafımız sarı sarı Ruslarla çevrildi. Sizin hükümdarınız barışmak istiyor. Osman Paşa kendi çıkarı için sizi burada tutuyor. Geliniz teslim olunuz. Sizi ailenize sağ kavuştururuz. Teslim olmazsanız açlıktan ve sarı sarı Rusların kurşunlarından ölürsünüz.*" Yine aynı dönemde Ruslar, Gazi Osman Paşa'ya "*Times*", "*Daily News*" ve *Standard* gazetelerinin bazı nüshalarını göndermişlerdi. Bu gazetelerin kenarlarında kalın, mavi kurşun kalemle çizilmiş "*Muhtar Paşa'nın büyük hezimet*" başlığı yazılıydı. Bundan başka "*Kars'ın kuzeyinde Muhtar Paşa'nın büyük bir yenilgi ve bozguna uğradığı ve 20.000 esir ile 30 top verdiği*" hakkındaki telgraflar ve mektuplarla "*Süleyman Paşa'nın, Tuna Doğu Ordusu'nun ilerlemesinin mümkün olmayacağını*" ve Rauf Paşa'nın Şipka'dan Serasker makamına çektiği telgrafta "*Balkanlar'da 3 gün devamlı olarak kar yağışı nedeniyle askerî harekâta engel olduğu*" haberleri yer alıyordu⁴⁷. Bundan başka yabancı gazetelerde Türkler aleyhine yazılmış yazılar da siperlere atılıyordu⁴⁸. Bu çaba Ruslara neredeyse hiçbir fayda sağlamamıştı.

⁴⁵ Halil Paşa, **Bitmeyen Savaş** (Haz. Taylan Sorgun), Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003, s.118-119; Townshend, **a.g.e.**, s.500-501.

⁴⁶ Doğu Ordusu Müşir yani Erzurum Cephesi Kumandanı Ahmet Muhtar Paşa kast ediliyor. Aynı tarihte Osmanlı Ordusu Doğu Cephesinde de Ruslarla mücadele ediyordu.

⁴⁷ Talat, **a.g.e.**, s.99-100; İbrahim Edhem, **a.g.e.**, s.64; Herbert, **a.g.e.**, 231 ve 238; Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s.482.

⁴⁸ Süer, **a.g.e.**, s.479.

Kuşatmanın başından beri Türkler sürekli propagandalarla Kut'ül-Amare'den firarları teşvik etti. Türklerin özellikle çeşitli Hint dillerinde bastırdıkları beyannamelerde özetle şu konulara vurgu yapılıyordu: Hintlilerin İngilizlere karşı ayaklanması, Türkler, Almanlar ve Avusturyalıların sadece Hindistan'ın hürriyeti için savaştıkları, Kasabadaki Hintlilerin kendilerini özgürleştirmek için savaşıyorlar, dost Türklere karşı savaştığı, İngilizlerin Hindistan'daki zulümleri, Çanakkale cephesinde İngilizlerin kaçıp geride sadece Hintli askerleri bıraktıkları, İngiliz subaylarını öldürmeleri, Türk kardeşlerine katılanlara daha iyi ödeme ve toprak vaadi vs. Beyannameler gece karanlıkta İngiliz tel örgülerinin önüne bırakıldığı gibi siperlerin içine de atıldığı görülmüyordu⁴⁹.

Firarlar

Muharebelerde firarlar az da olsa sık rastlanan hadiselerdir.

Plevne kuşatması sırasında, Türk tarafının içinde bulunduğu güç şartlara rağmen, Rus tarafından her gün birer ikişer er Türk tarafına sığınmıştı. Aç olanların karnı doyurulmuştu⁵⁰.

Türk tarafından Rus tarafına firarların miktarı çok azdı⁵¹. Herbert'e göre, Kasımda tek tük firar olayları başlamıştı. Kendi bölüğündeki kura efradından 2 asker kaçmıştı. Çerkezler hariç seferin başından sonuna kadar firar edenlerin sayısı 200'ü aşmamıştı⁵². Bu konuda Çerkesler ciddi bir sorun oluşturuyordu. 24 Ekimde Plevne'de bulunan 12 atlı Çerkez bölüğünden 10 Aralıkta toplam 200 kişi kalmıştı⁵³. Herbert'in hesabına göre, 200'ü nizamiye askerinden ve 800'ü Çerkezlerden olmak üzere kaçan 1.000 kişi vardı⁵⁴. Çerkeslerin milis kuvveti olarak Osmanlı ordusunda bulunduğunu belirtmek gerekir.

⁴⁹ 28 Aralık 1915 tarihli ve Hint Millî Cemiyeti adına hazırlanmış ve Urdu, Peştü veya Pencabî dilinden İngilizceye çevrilen çok uzun bir beyanname metni için bkz. H.C.W. Bishop, **A Kut Prisoner**, John Lane, London 1920, s.238-241. Ayrıca bkz. Townshend, **a.g.e.**, s.402.

⁵⁰ Talat, **a.g.e.**, s.100.

⁵¹ Talat, **a.g.e.**, s.161.

⁵² Herbert, **a.g.e.**, s.245

⁵³ Herbert, **a.g.e.**, 235.

⁵⁴ Herbert, **a.g.e.**, s.252

Kut'ül-Amare'de Aralık 1915 sonundan başlayarak Nisan 1916 sonuna kadar firarlar yaşandı. Ancak bu firarların tümü Hintli askerlerden oluşmuştu. Yukarıda Türklerin beyannamelerle firarları nasıl teşvik ettiği görüldü. Kimi firarlar başarılı oldu. Başarısız firarlar kurşuna dizilmekle sonuçlandı⁵⁵. Kuşatma sırasında başarılı firarların sayısı 147 idi⁵⁶. Bu durumda her iki kasabada yaklaşık aynı sayıda firar girişimi olduğu söylenebilir.

12 ve 13 Şubatta 2 Hintli'nin Türklere firar etmeleri yüzünden 6. Tümen Komutanı, hükümetten firarîlerin memleketlerinde kanunsuz ilan edilmelerini ve mallarına el konulmasını istedi⁵⁷. Halil Paşanın 10 Marttaki teslim olma mektubuna verilen ret cevabı üzerine Hint kıtaları arasında firar olayları görüldü⁵⁸. Bu dönemdeki firarların bir kısmı kısmen vatan hasretinden de kaynaklanıyordu. Firar aynı zamanda Hindistan'a ve eve dönmenin kısa yolu idi. Diğer yandan, 1915 yazında Pencap'taki kuraklık, açlık ve salgın hastalık haberleri de birçok askerde Hindistan'daki ailelerinin yanına dönme isteğini artırmıştı⁵⁹.

Yiyecek Sıkıntısı, Pahalılık ve Karaborsa

Kuşatmaların sebep olduğu en büyük sorun savunanların yiyecek durumuydu. Her iki kasabanın savunmasında yiyecek sorunu geniş bir yer tutuyordu.

Plevne 1,5 aylık tam kuşatma yaşadığı için Kut'ül-Amare'ye göre bu konuda daha az sıkıntı çekmişti ve 15 günlük yiyecek kaldığı zaman kasabadan bir huruç harekâtına karar verilmişti. Kut'ül-Amare'de ise hiçbir şekilde dışardan yardım alınmadığı için açlık önemli bir sorun oluşturmuş ve her ay günlük tayın oranı düşürülmüştür. Bunun sonucunda hayatta kalabilen askerler bir deri bir kemik kalmıştı.

Tam kuşatmadan önce Plevne'ye takviye kuvvetleri ulaşması üzerine hemen kahveler yapılmış ve elde bulunan sigaralar dağıtılmıştı. Çünkü artık

⁵⁵ Townshend, **a.g.e.**, s.559-560; Barber, **a.g.e.**, s.221-222; Blackledge, **a.g.e.**, s.164.

⁵⁶ Gardner, **a.g.m.**, s.320.

⁵⁷ Millar, **a.g.e.**, s.181.

⁵⁸ Townshend, **a.g.e.**, s.502; Blackledge, **a.g.e.**, s.153-154.

⁵⁹ Gardner, **a.g.m.**, s.320.

tasarrufa gerek olmadığı düşünölmüştü. Yemekler yeniden iyileşmiş ve bollaşmıştı. Hatta tütün, et suyu, süt, kahve gibi lüks yiyecek ve içecekler bile vardı. İlaçlar da yeterli görünüyordu⁶⁰. İhtiyacı olan sivil ahaliye de askerler gibi tayın veriliyordu⁶¹. Kuşatma çemberinin iyice daraltılması ile yiyecek sıkıntısı Kasım ayından itibaren kendini yavaş yavaş hissettirmeye başladı.

Askerin günlük tayını yarısı buğday, yarısı mısır unuyla yapılmış 100 (300 gr.)-140 dirhemlik (440 gr. kadar) bir ekmek ile bir parça et idi. Hayvanlar da açlıktan ölüyordu. 23 Kasımdan itibaren buğday ve et kalmadı. Erlerin sabah kahvaltısı ekmek yerine yalnız mısır tanelerini taş ve top mermileri arasında ezildikten sonra pişirilerek yapılan bir çeşit hamurla yapılıyordu. Akşama kadar başka yiyecekleri yoktu. Ekmek de tuz olmadığı için gayet tatsız idi. Erzakın bu şekilde azalması askerin fiziksel açıdan güç kaybına neden oluyordu⁶². Aşağıda göröleceği üzere Kut'ül-Amare'deki Hintli askerler uzun süre at eti yemeği ret ederken Plevne'de ölen atların yenmesinde bir sıkıntı yaşanmadığı görölmektedir⁶³. Huruç hareketinden önce 1-2 hafta erzak kaldı. Huruç kararı üzerine her ere 6 günlük peksimet dağıtıldı. İhtiyat olarak geri kalan fazla erzak son 2-3 gün içinde erlerin güç kazanması için yedirildi⁶⁴.

Kut'ül-Amare ise bu konuda Plevne ile kıyaslanamayacak derecede çok daha fazla sıkıntı çekti.

İngilizler, kuşatmanın ilk ayında Kurtarma Ordusu gelmeden önce daha çok cephanenin yetmeyeceğinden endişe ediyordu. Başlangıçta Kut'ül-Amare'deki askerler tam tayın alıyordu ve yiyecek konusunda endişe edilmiyordu. Bu yüzden hiç kimse kuşatmanın uzun süre devam edeceğine inanmıyordu⁶⁵. 5 Aralık 1915'te Kut'ül-Amare'de bol erzak vardı. İngiliz ve Hintli askerler için 60 günlük erzak, 30 günlük hububat, 17 günlük yem, 4 günlük bisküvi ve 40 günlük un vardı. Kasabada 5-6.000 nüfuslu ahaliyi 3 ay

⁶⁰ Herbert, a.g.e., s.201-205.

⁶¹ Herbert, a.g.e., s.232.

⁶² Talat, a.g.e., s.97; Herbert, a.g.e., s.229 ve 233; İbrahim Edhem, a.g.e., s.66; Süer, a.g.e., 480.

⁶³ Herbert, a.g.e., s.229-230.

⁶⁴ Süer, a.g.e., 481.

⁶⁵ Bishop, a.g.e., s.15-16; Candler, a.g.e., s.212.

kadar besleyecek yeterli erzak da vardı. Bununla birlikte, Townshend mevcut bütün hububatı satın alması için mevki kumandanına emir verdi⁶⁶.

Başlangıçta İngiliz ve Hint tayınları fazlaydı. Bu, güneyden gelecek Kurtarma Ordusu ile birleşmek için Kut'ül-Amare'deki kuvvetin fiziksel gücünü koruması gerektiği yönündeki düşünceden kaynaklanıyordu. İngiliz askerleri az miktarda tereyağı ve reçelle birlikte bol oranda et, ekmek, patates veya sebze alırdı. Hintliler ise özellikle un, süt mercimek, sebze, çeşitli sos ve baharatların eklenmesiyle oluşan bir yemek yerd⁶⁷.

8 Ocakta Kut'ül-Amare'nin iâşe durumu 30 güne yetecek kadar idi. İngiliz Kurtarma Ordusu Kumandanı General Aylmer'in 7 ve 13 Ocaktaki başarısızlığı ve 21 Ocakta yeni bir saldırının ertelendiğinin bildirmesi üzerine Townshend, birliklere günlük yarım erzak verilmesine ve şehirdeki bütün yiyeceklere el konulmasına karar verdi. Şehirdeki evler tek tek aranarak yiyeceklere el konuldu⁶⁸. 24 Ocaktaki el-Hanna başarısızlığından sonra kendi kendine yeter olmayan yerli Araplar da İngiliz ve Hint askerlerine verilen tayından almaya başladı⁶⁹.

Ocakta sebzeler hızla azaldığı için İngilizler ve Hintli askerler temel besinlerden mahrum kaldı. Ay sonunda et konserveleri tükenince ağır topçu bataryasını taşıyan öküzler kesildi. Şubat başında geriye sadece at ve katırlar kalmıştı. İngiliz askerleri tayınlarında buna kolayca alıştılar. Çoğu Hintli asker ise at veya katır eti yemeyi ret etti⁷⁰. Hintlilerin at eti yememesinin sebebi dinî inançlarından kaynaklanıyordu. Townshend bu sorunu çözmek üzere Şubat başında Hindistan'daki İngiliz yetkililerden, kuşatma sırasında at eti yemenin caiz olduğuna dair Hintli dinî liderlerden beyannameler alınmasını istedi⁷¹.

At eti yeme muhalefetinden dolayı yeterli protein alamayan Hintli askerler, dizanteri, zatürree ve sarılık gibi hastalıklara İngiliz yoldaşlarına göre

⁶⁶ Townshend, **a.g.e.**, s.369,

⁶⁷ Gardner, **a.g.m.**, s.314.

⁶⁸ Townshend, **a.g.e.**, s.413-434.

⁶⁹ Candler, **a.g.e.**, s.214.

⁷⁰ Gardner, **a.g.m.**, s.315.

⁷¹ Townshend, **a.g.e.**, s.458-459;

daha fazla yakalandılar⁷². Bahçelerde yetiştirilen sınırlı sayıdaki sebzenin hastanedeki hastalara tahsis edilmesi yüzünden, erler topladıkları otları pişirmeye başladı. Bu arada bazı zararlı otlar yiyen erler şiddetli ishale yakalandı. Zehirli otlardan yiyenler öldü⁷³.

Şubat ortasında Townshend'in Hindistan'dan istediği izinler geldi ama bu hemen bir etki yaratmadı⁷⁴. Çünkü hem dinî kuralları hem de kendi toplum kuralları at etini yemeyi engelliyordu ve döndüklerinde toplum dışı ilan edilmelerinden korkuyorlardı⁷⁵. At eti yiyen biriyle kimse evlenmeyecekti. Hiçbir aile eve döndüğünde böyle bir oğlunu hoş karşılamayacaktı. Hiç kimse evlenmek için kızını vermeyeceği gibi, kimse kızlarıyla evlenemeyecekti⁷⁶. Başka bir neden de Hintlilerin alınan izinlerin gerçek olduğuna inanmaması idi⁷⁷.

8 Martta Aylmer'in Düceyle tabyasını ele geçirmekteki başarısızlığı ve 14 Martta Dicle'nin taşması Townshend'i tayını azaltmaya itti. İngiliz kıtalarının ekmek istihkakının 12 ons (340 gr) dan 10 ons (283 gr) a, Hintli kıtaların ekmek istihkakını da 10 ons (283 gr) buğday ve 4 ons (112 gr) arpa ununa indirmek suretiyle yaklaşık olarak 7 Nisana kadar dayanabileceğini Aylmer'e bildirdi⁷⁸. Mart ile birlikte ciddi biçimde Hintlilerin sağlığı kötüleşti ve her gün hastalıktan yaklaşık 12 asker öldü⁷⁹. Gorringe'nin 9 Nisan 1916'da 3. Felâhiye Muharebesindeki başarısızlığı üzerine, Townshend birlikleri için başka bir emre kadar günlük 5 ons (141 gr.) arpa unu verilmesine ve at eti yemeyenlere karşı farklı bir politika izlemeye karar verdi. 12 Nisan at eti yemeyenlerin yerine diğerlerin terfi ettirilmesi tehdidi ile aynı akşam 7.054 Hintli asker ve diğer Hintli hizmetçiler at eti yemeye başladı. İki gün sonra at eti yiyenlerin sayısı 9.329'a ulaştı⁸⁰.

⁷² Mousley, *a.g.e.*, s.38; Barber, *a.g.e.*, s.160; Gardner, *a.g.m.*, s.316.

⁷³ Townshend, *a.g.e.*, s.529; Millar, *a.g.e.*, s.208.

⁷⁴ Millar, *a.g.e.*, s.190-191; Barber, *a.g.e.*, s.177.

⁷⁵ Gardner, *a.g.m.*, s.316.

⁷⁶ Bishop, *a.g.e.*, s.28; Moberley, *a.g.e.*, Vol.II, s.443; Braddon, *a.g.e.*, s.191.

⁷⁷ Mousley, *a.g.e.*, s.72.

⁷⁸ Townshend, *a.g.e.*, s.499; Moberley, *a.g.e.*, Vol.II, s.439-440.

⁷⁹ Millar, *a.g.e.*, s.118.

⁸⁰ Townshend, *a.g.e.*, s.544-554.

Aç askerlerin yemesinden dolayı kasabada kedi, köpek, eşek dâhil her türlü hayvan tükendi. Başkasının tayınını çalma olayları görüldü. Herkes birbirinden şüpheleniyordu ve acaba gizli yiyecek buldu mu diye birbirini izliyordu⁸¹.

Yukarıda değinildiği üzere 15 Nisanda hava desteği ile kasabaya erzak çuvalları atılmaya başlandı ama yeterli olmadı. 22 Nisanda diğer bir kurtarma girişiminin başarısızlığı ve ardından erzak yüklü *Julnar* gemisinin geceleyin kasabaya gönderilmesi işi de fiyaskoyla sonuçlandı ve gemi Türklerin eline geçti.

Yiyeceğin azalması ile birlikte fiyat artışı ve karaborsa olayları görülmeye başlandı.

Plevne'deki kuşatma günlerinde paranın hiçbir şeye yaramadığı görüldü. Herbert'e göre, bazen domino, tavla veya öteki oyunlar peksimetine oynanıyordu. Bir peksimet on kuruş sayılıyordu. Bir peksimetin dörtte birine bile oyun oynandığı oluyordu. Oyunu kazanan diğerlerinin hemen peksimetini alıyor ve bir anda yiyip bitiriyordu⁸².

Tütün eksikliği büyük bir sorundu. Bulunabilen tütün de çok pahalıydı ve bir okkası (1.200 gr) 3 Osmanlı altınına alınabiliyordu. Fakat bir okka tütünü bulabilmek ve alabilmek bile mümkün değildi. Çeşitli yollardan 50 veya 100 dirhem bulan kişi mutlu idi. Tütünün yokluğu açlıktan daha fazla etkili olmuştu. Tütünsüzlükten birçok kimsenin yüzü şişmişti. Bazıları asma kütüklerinin kabuklarını öğüterek tütün niyetine içmiştir. Erzak azaldıktan sonra şeker ve kahvenin de fiyatı artmıştı. Şekerin 100 dirhemi (300-350 gr.) (fazla verilmediğinden) ½ Osmanlı altınına ve kahve de dirhemi bir beyaz mecediyeye veriliyordu. Bu şeyleri çarşıda bulmak zordu⁸³.

Kut'ül-Amare'de de benzer durumlar yaşanmıştı. Kut'ül-Amare'deki kıtlıktan dolayı hiçbir şey parayla satın alınamıyordu. Piyasada da fiyatlar anormal şekilde hızla artıyordu ve karaborsa hâkimdi⁸⁴.

⁸¹ Blackledge, a.g.e., s.155-156; Millar, a.g.e., s.242; Braddon, a.g.e., s.240.

⁸² Herbert, a.g.e., s.200 ve 232.

⁸³ Talat, a.g.e., s.97-98. Benzer görüşler için bkz. Herbert, a.g.e., s.150 ve 233.

⁸⁴ Mousley, a.g.e., s.102; Barber, a.g.e., s.203-207; Blackledge, a.g.e., s.147.

Nisan başında hızla fiyatlar yükseldi. Sigara tükenince askerler zencefil veya kurutulmuş çay kalıntılarıyla karıştırılmış ihlamur yaprakları, portakal kabukları ve hatta çeşitli otları sigara niyetine içmek zorunda kaldı. Bir paket Mısır sigarası 100 rupi idi. Bir teneke kutu şekerli konsantre süt 34 rupi idi. Daha bir çok şeyin fiyatı hızla arttı⁸⁵. Townshend ölen bir subayın notlarından fiyat artışlarına şu örnekleri verir: “100 sigaralı bir kutu 100, küçük bir dürbün 250, 1 puntluk (450,5 gr) Arap tütününü 48 rupiye çıktı (belki iki şilin bile ederdi.) 3 şilinlik sıradan bir kutu horasan yağına 30 rupi ödedim. Piliçlerin her birisi 10 rupi idi. 1 Martta buğdayın maundunu 112 ve arpanın maundunu 56 rupiye satın alıyordum.”⁸⁶

Hastalık

Plevne’de hastalar için gerekli olan ilaç ve malzeme tükenmeye başlamıştı⁸⁷. Kinin ve sargı bezi de tükenmişti. Her türlü çamaşıra ihtiyaç olmasına rağmen yine de çamaşırlar yırtılıp sargı bezi olarak kullanılmıştı. Kuşatmanın son birkaç gününde ise bez bulunmadığı için yaraların sargıları değiştirilememişti⁸⁸. Bu yüzden yaralıların bazı yaraları kurtlanmış olduğu görülmüştü⁸⁹.

Askerlerin ve hastaların maruz kaldığı sağlık sorunları şöyle sıralanabilir: Yorgunluk, sıtma, dizanteri, kolera, romatizma, nezle, verem, kırık çıkık, çiçek, tifo, difteri, cüzam ve cinnet gibi. Soğuğa maruz kalmaktan ve açlıktan ölenler oluyordu. Hatta Türkler arasında pek nadir intihar vakaları da görülmüyordu⁹⁰. Orduda çadırın azlığı sebebiyle askerin çoğu açıkta kalarak donmaya ve hastalanmaya başladı⁹¹.

Kut’ül-Amare’de ise neredeyse herkes çok zayıftı ve bir hayli hasta vardı. Koleradan çok farklı görünmeyen bağırsak iltihabı yaygındı ve neredeyse

⁸⁵ Candler, a.g.e., s.222-223; Bishop, a.g.e., s.31; Barber, a.g.e., s.207.

⁸⁶ Townshend, a.g.e., s.560.

⁸⁷ Talat, a.g.e., s.98.

⁸⁸ Herbert, a.g.e., s.230.

⁸⁹ Charles S. Ryan, *Plevne’de Bir Avustralyalı*, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s.219

⁹⁰ Herbert, a.g.e., s.199 ve 237-238.

⁹¹ Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e., s.482.

herkesi etkilemişti. Ön siperlerden Kut'a giden bir asker aniden düşüyor ve bir daha kalkamıyordu⁹². Mart başında at eti yemeyen Hintli askerler arasında iskorbüt hızla arttı. Zatürre yaygındı. Günlük kayıplar bir düzine idi⁹³. Kuşatmanın son haftasına doğru ise dizanteri, iskorbüt, humma ve açlıktan yaklaşık 20 kişi ölüyordu⁹⁴.

Her iki kasabada da açlık ve hastalık, kuşatanların silahlarından daha fazla can kaybına sebep oluyordu.

Kendini Yaralama ve İntihar Olayları

Cephe hizmetinden kaçmak isteyen askerler kendini yaralayarak bundan kurtulmak istemişti. Kuşatma altında kurtulma ümidi olmadığını düşünen askerler de çareyi intihar etmekte bulmuştu. Bu yol firar imkânı görülmemesi üzerine başvurulan bir yöntemdi.

Plevne'de parmak yarası olaylarının çoğalması, erlerin savaş hattından kurtulması için iyi bir bahane oluşturduğu düşünülüyordu. Türk askeri arasında buna rastlanmasa da, Türk ordusunda bulunan bir Arap alayında bu tip olaylar çok görülüyordu. Zaten bu Arap alayı savaşta düşman önünden korkakça çekilen kıtaydı ve Gazi Osman Paşa bunları, eğer görev yerlerinde durmazlarsa üzerlerine ateş açarak iki ateş arasında bırakacağı şeklinde tehdit etmişti. Gazi Osman Paşanın bu tavizsiz tehdidi ile alay vazifesini yapmaya mecbur olmuştu. Bu Arap alayı savaşmaktan hoşlanmıyordu ve birçoğu geri hizmete verilmeleri için kendi tüfekleriyle ateş ederek parmaklarını koparıyorlardı. Bu olayların artması üzerine Gazi Osman Paşa çok öfkelenmiş ve bundan sonra bu yola başvurduğu anlaşılan ilk erin hemen kurşuna dizilmesini emretti. 3 Arap askeri, Plevne'deki 3 yabancı doktorun tetik çekecek parmaklar hakkında incelemelerini yapıp, bunların kendini yaraladıklarına dair rapor vermeleri üzerine kurşuna dizilmişti⁹⁵.

⁹² Bishop, *a.g.e.*, s.33; Blackledge, *a.g.e.*, s.149.

⁹³ Barber, *a.g.e.*, s.177-178.

⁹⁴ Blackledge, *a.g.e.*, s.168.

⁹⁵ Ryan, *a.g.e.*, s.122-123.

Yorgunluk, hastalık ve umutsuzluk nedeniyle intihar olayları görülmüştür. Bu durum Plevne'deki Türkler arasında pek nadir görülmüştü⁹⁶.

Kut'ül-Amare'de bu durum Aralık sonunda çoğalmaya başladı. Ancak İngiliz askeri arasında değil Hintli askerler arasında görüldü. Hint taburları arasında kendi kendini yaralama olayları çoğalmaya başladı. Hint erleri sağ ellerinin işaret parmaklarına kurşun sıkarak savaş sırasında yaralandıklarını bahane ediyordu. Bunun üzerine, Townshend, erlerin kendi kendini yaralayıp yaralamadığını barut etkisinden anlamak ve bu tür olayları engellemek için tetik çekecek parmaklarına kalın bir bez geçirilmesini emretti. Kendi kendini yaralayan 12-14 er ağır cezalara çarptırıldı⁹⁷.

Kut'ül-Amare'deki intihar olayları daha fazlaydı ve yine kendini yaralama gibi, Hintli askerler arasında görüldü. Açlık ile at eti yeme yasağını delme arasında bir tercihle karşı karşıya kalan bazı Hintliler intiharı seçmişti. Kut'ül-Amare'de bir sıhhiye subayı olan W.H. Spackman, bir genç Hintli'nin dolu olan tüfeğini karnına dayayıp ayak parmağı ile tetiği çektiğine şahit olmuştu. Diğerleri ise daha az doğrudan yöntemleri seçmişti. Bazıları nehir kıyısına yürüyor, kollarını kavuşturup bir Türk keskin nişancısının kendisine ateş etmesini bekliyordu⁹⁸. Halil Paşanın 10 Martta Kut'ül-Amare'nin teslim olmasını isteyen mektubuna ret cevabı verilmesi üzerine Hint birlikleri arasında tekrar kendini yaralama olayları görüldü⁹⁹.

Yaralıları Ziyaret

Her iki komutan fırsat buldukça yaralı askerlerini ziyaret ederek moral vermeye çalışmıştır. Zaten bu, iyi bir komutanın görevlerinden birisidir. Gazi Osman Paşa, savaşta sertlikten taviz vermemekle birlikte, muharebe bitince yaralıları ziyareti ihmal etmemiştir. Böylece kendi varlığı ile yaralılara cesaret

⁹⁶ Herbert, a.g.e., s.238. Plevne'deki intihar olaylarını aydınlatacak başka bir kayıt yoktur.

⁹⁷ Townshend, a.g.e., s.402-404; Blackledge, a.g.e., s.137. 14 Aralık 1915'te Bir Hintli erin yargılanması sonunda kendini yaraladığı ve tüfeğiyle 2 orta parmağını yok ettiği sabit görülmüş ve 5 yıl hapse mahkûm edilmişti. Aynı gün başka bir Hintli görev yerini terk etmiş ve aynı yolu seçmişti. Verilen idam cezası Townshend tarafından 7 yıl hapis cezasına çevrilmişti. Millar, a.g.e., s.101.

⁹⁸ Gardner, a.g.m., s.320-321.

⁹⁹ Townshend, a.g.e., s.502; Blackledge, a.g.e., s.153-154.

veriyor, onlara tatlı sözler söylüyordu. Aynı zamanda iyi çalışan bütün doktorlara ödüller verileceğini de söylüyordu¹⁰⁰.

Townshend de aynı şeyi yapıyordu. Hastaları ziyaret ediyor, onlarla konuşuyor ve moral vermeye çalışıyordu¹⁰¹. Onlara karşı her zaman neşeli ve ümitli görünmeye gayret ediyordu¹⁰².

Huruç

Plevne'de, Kasım sonuna doğru artık yardım kuvvetinin gelmesinden ümit kesilmişti. 28 Kasımda yaklaşık 15 günlük yiyecek kalmıştı. Gazi Osman Paşanın önünde 2 seçenek vardı: Açlığa mümkün olduğunca dayanıp sonunda teslim olmak veya bir huruç hareketini denemek. Gazi Osman Paşanın 1 ve 2 Aralık 1877'de komutanları ile yaptığı istişareden sonra huruç kararı alındı. Huruç, 10 Aralıkta başladı ve şiddetli bir mücadeleye rağmen başarısız oldu. Sağ kalanlar teslim olmak zorunda kaldı¹⁰³.

Kut'ül-Amare'de ise bir huruç hareketi gerçekleşmemiştir. Düşünülen huruç hareketleri de güneyden gelen kurtarma ordusunun yükünü hafifletmek içindi. Dicle üzerinde köprü kurma malzemesinin azlığı yüzünden tüm kuvvetin kasabadan çıkarılması zordu. Böylece huruç ve kurtarma ordusunun başarısı gerçekleşirse iki kuvvet birleşebilecekti. Fakat Townshend tüm huruç tekliflerine çeşitli bahanelerle katılmamıştır. Bu şans ilk dönemlerde yani açlığın askerlerin fizikî güçlerini zayıflatmadığı dönemlerde vardı. Açlığın sebep olduğu zayıflığın artması üzerine artık huruç imkânı da kalmadı.

8 Ocak Şeyh Sa'd muharebesinde Kurtarma Ordusunun harekâtı sırasında bir huruç girişimi ile Türkleri taciz etmesi istenmiş ama çeşitli gerekçelerle - özellikle kuvvetinin 2/3'sinin kaybına yol açacağı düşüncesiyle- bunun mümkün olmadığını belirtmişti¹⁰⁴. Onun bu tereddütlü davranışı Kurtarma Ordusunun başarısız olmasına katkı sağlamıştı. 13 Ocaktaki birinci Felâhiye yenilgisinden sonra General Aylmer, 16 Ocak tarihinde gönderdiği telgrafta,

¹⁰⁰ Ryan, a.g.e., s.194.

¹⁰¹ Candler, a.g.e., s.219.

¹⁰² Townshend, a.g.e., s.418-419.

¹⁰³ Süer, a.g.e., s.480-486; Talat, a.g.e., s.102-103; Hülagü, a.g.e., s.214.

¹⁰⁴ Townshend, a.g.e., s.410-411.

Townshend'den Dicle'nin sağ sahiline geçerek es-Sinn'e ilerlemesini istemişti. Buna 18 Ocakta cevap veren Townshend, bir gecede sağ sahile 4.000 kişi geçirebileceğini, bu durumda hasta, yaralı ve geri hizmette çalışanlardan başka 5.000 savaşçıyı kasabada bırakmak zorunda kalacağını, 3 sahra bataryasının karşıya geçirilmesi için 20 saat gerektiğini, çıkış hareketinin başarılı olması için her şeyin bir gecede bitmesi gerektiğini, bu durumda bir gecede geçirilemeyecek bütün top, hayvan ve cephanenin imhası gerektiğini bildirdi¹⁰⁵. Daha başka yazışmalar da fayda vermemiş ve bahaneler yüzünden kasabadan bir yardım sözü alınmamıştır.

General Aylmer, 21 Ocakta gönderdiği telgrafta, ertesi gün saldırıya geçeceğini ve Townshend'in bir çıkış yaparak Kurtarma ordusu üzerindeki yükü hafifletmesini ve ardından tekrar kasabaya dönmesini istediğini bildirmişti. Fakat ertesi gün gelen ikinci telgrafta yağmurun şiddetinden dolayı muharebe alanının bataklık haline geldiğini ve bu yüzden saldırıyı ertelediğini bildirdiği için bu kez Townshend'in mazeret üretmesine gerek kalmamıştı¹⁰⁶.

Townshend işe yarar savaşçı birliklerle bir çıkış hareketi yaparak kurtulmaktan başka çare olmadığını elbette görüyordu. Fakat ona göre, genel ve yerel şartlar bunu imkânsız kılıyordu. Sebebi de her taraftan kuşatılmış olmasıydı. Yalnız nehir yönü açıktı. Belirli bir zamanda 3.000 kişilik bir kuvvetin nehirden geçirilmesi de kolay bir iş değildi. Bundan dolayı, bir çıkış hareketi ile ancak 3-4.000 kişi kurtarılacak ve 4-5.000 yaralı vs. terk edilecek ve bütün toplar tahrip olunacaktı. Hâlbuki son ana kadar kasabada kalıp direnmekle bütün kuvvet ve toplar korunacak ve sonuçta vatana daha büyük hizmet edilecekti¹⁰⁷.

Şubat sonunda General Aylmer tekrar kasabadan bir çıkış hareketiyle kendisine yardımcı olmasını istedi. Townshend İngilizler güneyden görünür görünmez harekâta katılacağını bildirdi. İngilizler güneyden görünmeyince yerinden kıvıldamadı¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Townshend, a.g.e., s.425.

¹⁰⁶ Townshend, a.g.e., s.433-434.

¹⁰⁷ Townshend, a.g.e., s.447.

¹⁰⁸ Townshend, a.g.e., s.485-495.

13 Martta General Aylmer'in yerine atanan General Gorringe'nin kurtarma çabaları sırasında kasabadan bir huruç talebi görünmemektedir. Zaten kasabadaki İngiliz ve özellikle at etini yemeyen Hint birlikleri sürekli azaltılan günlük tayınla fiziksel olarak zayıflamışlardı ve bir huruç hareketini gerçekleştirecek durumda değildi. Bu nedenle, kasabadaki İngilizler teslim oluncaya kadar güneyden kurtarılmayı beklemek zorunda kaldı.

Galip ve Mağlupların Karşılaşması

Plevne'de, 10 Aralık günkü huruç hareketi başarısız oldu ve Türkler Plevne'ye doğru çekildi. Sol bacağından yaralanan Gazi Osman Paşa teslim olmak zorunda kaldı. Plevne'ye yakın bir kulübede kılıcını Rus Generali Ganeçki'ye teslim etti.

Daha sonra Grandük Nikola ile görüşmesinde sıcak karşılanmış ve Grandük "*Plevne Savunmanızı tebrik ederim. Tarihin en muhteşem destanlarından biri olmuştur*" sözleriyle takdirini belirtmişti. Rus Çarı ile görüşmesinde yaşananlar Paşaya karşı diğer bir büyük saygıyı göstermektedir.

"İmparator: Niçin silahınızı terk ettiniz?

—Devletim bana, düşmanımı gördüğüm halde silahını bırak demedi!.. Kavga için gönderdi. Bazı kere düşman çok olduğu vakit de kazanılıyor... Nitekim bizim sizinle olan muharebemiz gibi.

*—Bravo... Senin gibi bir kumandanın kılıcı alınmaz. Burada ve Rusya'da kılıcınızı taşıyınız ve Rusya'da bir Rus müşiri gibi kabul olunacaksınız."*¹⁰⁹ 15 dakika süren görüşme sonunda Gazi Osman Paşa Çar'ın yanından ayrıldığında altın yaldızlı kılıcını taşıyordu¹¹⁰.

Bu sahneler iyi bir örnek olmuş ve aşağıda görüleceği üzere General Townshend'in teslim görüşmelerinde de tekrar etmiştir.

22 Nisan 1916'daki İngiliz Kurtarma Ordusunun son saldırısı başarısız olunca Townshend 23 Nisan'da Ordu Karargâhına gönderdiği telgrafta; ancak 29 Nisan'a kadar dayanabileceğini, Kut'ül-Amare'yi Türklere teslimi ederek

¹⁰⁹ Hülagü, a.g.e., s.237-242.

¹¹⁰ Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması, s.63.

tümeniyle serbestçe çekilmek için Halil Paşa ile görüşmelere girmek gerektiğini bildirdi. Onay üzerine 26 Nisanda Halil Paşa ile buluştu. Halil Paşa, savunmanın kahramanca ve Osman Paşanın Plevne savunmasına denk bir derecede yapıldığını söyledi. Fakat İstanbul'dan aldığı görüş üzerine kayıtsız şartsız teslim için ısrar ediyordu. Sadece kendisinin serbest kalabileceği belirtildi. Townshend de bunu reddetti. General Townshend'in 28 Nisan tarihli Halil Paşaya yazdığı mektupta şu tekliflerde bulunmuştu: Savaş devam ettiği sürece Türkiye'ye karşı savaşmamak, 40 topunu sağlam olarak teslim etmek, 1.000.000 İngiliz lirası vermek ve buna karşılık kendisi ile tümenin serbest bırakılması. Bu tekliflerin reddedilmesi üzerine, 29 Nisanda topları, bütün savaş malzemesi, mühimmatını tahrip ederek teslim oldu. Townshend kılıcını ve tabancasını Halil Paşaya uzatınca, O "*kılıç ve tabancanız, şimdiye kadar olduğu gibi daima size aittir*" cevabını verdi. Halil Paşa, Townshend'in İstanbul'a gönderileceğini ve Gazi Osman Paşanın gördüğü aynı saygılı muameleyle karşılaşacağını söyledi. Ayrıca, kendisinin Türk milletinin değerli bir misafiri olacağını, birliklerinin de Anadolu'nun deniz iklimine sahip yerlerine gönderileceğini de ekledi¹¹¹.

Esaret ve Eve Dönüş

Gazi Osman Paşa, teslim olmak zorunda kaldıktan sonra, Bükreş yoluyla Harkof'a gönderildi. Mart 1878'de serbest kalıncaya kadar orada kaldı. Paşa esareti süresince, askerlerin gidecekleri yere varıncaya kadar çektikleri büyük sıkıntılarla çelişki oluşturan çok iyi muamele, ikram ve itibar gördü¹¹². 40.000 kişilik Plevne ordusu savaş alanında 2.000–2.500 şehit ve yaralı bıraktığı halde, geri kalanının 8–10.000 kadarı Rusların kötü muamelesi, açlık ve soğuktan, Vid ovasında ve bu ova ile Niğbolu arasında öldü. Yaklaşık 28–30.000 kişi Tuna'nın karşı tarafına geçebildi¹¹³. Bunlardan ancak 12.000'i vatana dönebildi¹¹⁴.

¹¹¹ Townshend, a.g.e., 565-570.

¹¹² Herbert, a.g.e., s.280.

¹¹³ Talat, a.g.e., s.123; Süer, a.g.e., s.486.

¹¹⁴ Herbert, a.g.e., s.281; Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması, s.65.

Osman Paşanın Rusya'ya götürülmesinden sonra Padişah, Serasker Rauf Paşayı özel görevle Petersburg'a gönderdi. Görevlerinden biri de Osman Paşanın İstanbul'a dönmesi için Rus Çarından izin istemektir. Bu istek Çar tarafından kabul edildi. Mart 1878'de İstanbul'a döndü. Bundan sonra Hassa müşirliği, Mabeyn müşavirliği ve 7 yıl Seraskerlik makamında bulundu. 5 Nisan 1900'de 67 yaşında vefat etti¹¹⁵.

General Townshend ise esaret hayatını İstanbul'da Heybeliada'da geçirdi. Esir düşen askerlerinden bazıları açlık, hastalık ve diğer sebeplerden hayatını kaybederken, kendisi iyi bir yaşam sürdü. Ekim 1918 sonunda, Birinci Dünya Savaşından çekilmek isteyen Osmanlı Hükümeti kendisinin aracılığını istedi. O da bunu kabul etti. Savaş sonunda İngiltere'ye döndü ve pek eleştirilmedi. 1920'de milletvekili oldu. Millî Mücadele sırasında, 1922'de Ankara'da Mustafa Kemal Paşayı ziyaret etti. İngiltere'de güçlü bir biçimde Türk davasını savundu fakat dikkate alınmadı. 18 Mayıs 1924'te Paris'te öldü¹¹⁶.

Türk Teslim Alma Heyetince savaş esiri olarak alınan miktar toplam olarak 13.309 kişi idi. Bunların 1.306 kişi hasta ve yaralıydı¹¹⁷. Candler ve Millar'a göre, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra Kut'ül-Amare'de esir düşen 2.680 İngiliz astsubay ve erden 1.306'sı ve 10.486 Hintli'den 1.290'ı ölmüş, 449 İngiliz ile 1.773 Hintli'nin izine rastlanmamıştı¹¹⁸.

Her iki taraftan, iklim değişikliği, savaş ekonomisinin getirdiği maddî zorluklar, kötü muamele, yetersiz beslenme, hastalık ve çeşitli ağır işlerde çalışmak zorunda bırakılmaları sonucu muharebede ölmekten kurtulan esirlerin bir kısmı ülkelerine dönememişti.

Sonuç

Plevne savunması, Kut'ül-Amare savunması için örnek bir model oluşturmuştur. Bunu Kut'ül-Amare'yi savunan General Townshend'in hatıralarındaki ifadelerinden açıkça görüyoruz. Townshend'in Plevne

¹¹⁵ Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması, s.66; Hülagü, a.g.e., s.261-266.

¹¹⁶ Townshend, a.g.e., s.641-659. Millar, a.g.e., s.288.

¹¹⁷ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914-1918, s.780.

¹¹⁸ Candler, a.g.e., s.228. Millar, a.g.e., s.284.

savunmasını iyi tahlil ettiği de anlaşılıyor. Ama İngiliz Kurtarma Ordusu tarafından zamanında kurtarılmazsa, geleceğinin Gazi Osman Paşa gibi olacağını da biliyordu. Sonunda kuşatmanın sebep olduğu açlık yüzünden bir huruç hareketine bile girişmeden teslim olmak zorunda kaldı.

Kut'ül-Amare yenilgisi büyük İngiliz gururu için önemli bir olaydı. Çanakkale yenilgisi üzerine Kut'ül-Amare yenilgisi Orta Doğu'da İngiliz prestijini sarstı. Türklerin Birinci Dünya Savaşındaki her iki büyük zaferi, İngilizlerin Çanakkale ve Kut'ül-Amare hakkında önemli 2 soruşturma komisyonu kurulmasına yol açtı.

2 savunmadan hangisi üstün sorusu sorulabilir? Plevne savunması başarısızlıkla sonuçlanmış olsa bile Türk ve dünya tarihinde takdiri hak eden önemli bir yere sahip olmuştur. Plevne savunması başarıyla bitmese bile dünyada bir zafer kazanmış kadar takdir toplamıştır. Kut'ül-Amare ise bir yenilgi olarak kalmıştır ve takdir görecektir vasfa sahip olmamıştır.

Kıyas olarak ele aldığımız başlıkların çoğunun bir kuşatma sürecinde yaşanması doğal olan konular olduğu görülür. Bu açıdan, her iki savunma da -ayrıldığı noktalar hariç- çoğu noktada benzerlik göstermektedir.

ÖZET

İKİ KUŞATMA, İKİ KOMUTAN: PLEVNE (1877) VE KUT'ÜL-AMARE (1915-1916), GAZİ OSMAN PAŞA VE TÜMGENERAL C.V.F. TOWNSHEND

Plevne savunması dünyada eşi görülmemiş bir savunmadır ve tüm dünyayı kendisine hayran bırakmıştır. Bu yönüyle daha sonra kuşatma altında kalan komutanlara da ilham kaynağı olmuştur. Örneğin, Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesinde Türklere karşı Kut'ül-Amare'yi savunan General Townshend Plevne benzeri bir savunma yapmıştır. Hatıralarında 11 kez Plevne savunmasına ve Gazi Osman Paşaya atıfta bulunmuştur. Bu çalışmada, Plevne ve Kut'ül-Amare'nin savunması ve içinde buldukları şartlar mukayese edilmiştir. Başlıca mukayese konuları şunlardır: Coğrafya, strateji, taktik, kuşatma, Kurtarma Ordusu, kasabadan çekilme konusu, teslim olma teklifleri, propaganda, sığınmalar, yiyecek sıkıntısı, pahalılık ve karaborsa, hastalık, kendini yaralama ve intihar

olayları, yaralıları ziyaret, huruç, galip ve mağlupların karşılaşması, esaret ve eve dönüş. Bu iki kuşatmanın mukayesesi bizi bazı ortak sonuçlara götürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Plevne, Kut'ül-Amare, Kuşatma, Gazi Osman Paşa, General Townshend.

KAYNAKÇA

- Barber C. H., **Besieged in Kut and After**, William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1918.
- Barker A.J., **The Bastard War: The Mesopotamian Campaign of 1914-1918**, The Dial Press, New York 1967.
- Bishop H.C.W., **A Kut Prisoner**, John Lane, London 1920.
- Blackledge W. J., **The Legion of Marching Madmen**, Sampson Low, Marston & Co., Ltd., London 1936.
- Candler E., **The Long Road to Baghdad**, Vol.I, Cassell and Company Ltd., London 1919.
- Gardner Nikolas, "Sepoys and the Siege of Kut-al-amara December 1915-April 1916", **War in History**, 11/3, 2004, ss.307-326.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, **Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- Halil Paşa, **Bitmeyen Savaş** (Haz. Taylan Sorgun), Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003.
- Hülâgü Metin, **Gazi Osman Paşa**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.
- İbrahim Edhem, **Plevne Hatıraları**, Haz. Seyfullah Esin, Tercüman, İstanbul 1979.
- Mahmud Celaledin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, Haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1983.
- Millar Ronald, **Death of an Army: the Siege of Kut 1915-1916**, Houghton Mifflin, Boston 1970.
- Moberley F. J., **The Campaign in Mesopotamia 1914-1918**, Vol.I-II, The Imperial War Museum, London 1997.
- Ryan Charles S., **Plevne'de Bir Avustralyalı**, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.
- Süer H. Hikmet, **1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979.
- Talat, **Plevne Savunması**, Çev. Talat Yalazan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.
- Townshend C.V.F., **Irak Seferi ve Esaret**, Tercüme: Tarih-i Askerî-i Osmanî Encümeni, Sad. Recep Ahıskalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Von Herbert, **Plevne Meydan Muharebesi**, Çev. Nurettin Artam, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004.

